

KULCSÁR PÉTER

Ransanus Epitomájának kéziratai

PETRUS RANSANUS *Epitomájának* autográf kézirata hír nélkül eltűnt, s egykori létét csak a róla készült két másolat tanúsítja. Ezek egyike a palermói Biblioteca Comunale állományában található; Magyarországon jóformán ismeretlen, híradással HUSZTI József szolgált róla, ő is másodkézből. Másika az a díszes kiállítású kódex, mely valaha BAKÓCZ Tamás tulajdonában volt, ma pedig az Országos Széchényi Könyvtár feltett kincsei között őriztetik. Nevezetességét főleg annak köszönheti, hogy tényleg vagy szándék szerint a Corvina darabjaként tartják számon, s mint ilyet, többször tették tüzetes vizsgálat tárgyává. Ennek ellenére mind a mai napig nem tisztázódtak történetének sarkalatos kérdései sem, sőt a legkézenfekvőbb tényeket illetően is elég nagy a bizonytalanság.

Magyarországon az első számú változat volt hosszú ideig ismeretlen, a kiadók előtt is rejtve maradt, s így kizárólag a BAKÓCZ-féle kéziratra támaszkodtak, az itáliai közvélemény viszont ez utóbbit nem vette tudomásul, megelégedett a nyomtatott kiadásokkal, miért is a palermói variáns megítélése egyoldalúra sikerült.¹

Az utóbbi években több kutató fordult érdeklődéssel az *Epitome* elbeszélése felé. Régebben eléggé egyöntetű volt az a nézet, hogy alig több THURÓCZI kivonatánál, ma azonban egyre erősebb hangot kap az a vélemény, hogy önálló, illetve azóta elkallódott forrásokból merített részletei hozzájárulhatnak a régi magyar történetírás történetének tisztázásához.² Ez indokolja, hogy

¹ A RANSANUS magyar történeti indexeit is magába foglaló *Annales omnium temporum* XV. századi kézirata található a palermói Biblioteca Comunale-ban 3Qq—C-54—60. sz. alatt. Az *Epitome* ennek VIII. kötetében a 235a—356a lapokon olvasható. A műről az első újkori leírást adja Gioacchino di MARZO: *I manoscritti della Biblioteca Comunale di Palermo*. Vol. III. Palermo 1878. 104—105. Az egészről nagy részletességgel értekezik F. A. TERMINI: *Pietro Ransano umanista palermitano del sec. XV*. Palermo 1915. passim. Függeléként néhány szemelvényt is közöl a mindaddig ismeretlen szövegből, többek között az *Epitome* egyik részletét. Ezt veszi át HUSZTI József: *Angelus Callimachus Siculus költeménye Báthori Miklóshoz*. Magyar Könyvszemle 1929. 9—14. A *Bakócz-kódex* (Országos Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 249.) első részletesebb leírása: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának magyar történeti és irodalomtörténeti kiállítása*. Magy. Könyvszle. 1877. 286—287. Kötéséről szól HUNYADY József: *A magyar könyvkötés művészete a mohácsi vészig*. Bp. 1937.

² TÓTH Zoltán (Szent István legrégebb életirata nyomán. *Századok* 1947. 23—94.) feltételezi, hogy RANSANUS egy igen régi István-legendát is forgatott. Erre reflektál legújabban CSÓKA J. Lajos: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században*. Bp. 1967. 623—640. KRISTÓ Gyula oklevélformulákat fedez fel a történeti munka szövegében (*Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához*. Szeged 1966. 5.) A magunk részéről úgy véljük, hogy RANSANUS a Magyarországról szóló első rendszerezett földrajzi áttekintés szerzője, s ebben BONFINI forrása. (*Bonfini — forrástanulmányok*. Szeged 1963. 36—47.)

a kérdés vizsgálatánál túllépünk a Corvina-kutatás határain. Úgy véljük, mind a tartalmi, mind a könyvtörténeti következtetések megbízhatóságát fokozhatjuk azzal, ha megkísérélünk egyesíteni néhány, eddig önállóan kezelt szempontot, s érdeklődésünk körét legalább annyira kiterjesztjük, hogy az *Epitome* valamennyi változatát egyszerre tesszük mérlegre.

Más alkalommal bizonyítottuk, hogy a történeti munka fogalmazásának megkezdése 1489 január–februárjára tehető, befejezése pedig 1490. február 20. és április 6. közé.³ Ezt tesszük további fejtegetéseink kiinduló pontjává.

A palermói változat — jele a továbbiakban P — nem önálló műként maradt ránk, hanem a szerző hatalmas világtörténetének, az *Annales omnium temporum*-nak csekély részeként a VIII. kötetben. Ez az *Annales* kezdetben nem tartalmazott önálló szakaszt Magyarországról, mert RANSANUS Itáliában nem tudott megbízható értesüléseket szerezni.⁴ Itteni követjárása során azonban utolsó fejezeteként megírta az *Epitomét*, majd hazatérte után az egész óriási művet átdolgozta, s ekkor ezt is beleillesztette a megfelelő helyre. Úgy látszik, 1492-ben bekövetkezett halála munka közben érte, mert csak az 1450-es évekig jutott el; a magyar történet *Annales*-beli elbeszélése is véget ér az 1456-os esztendővel.⁵ Ilyenformán az *Epitome* az *Annales* első változatában az utolsó, függelék jellegű LXI. könyvet alkotta, nem épült bele szervesen a mű egészébe, külön kötetben állt annak végén. A második változatban a XLIII. és XLIV. könyv között oszlott meg, ebben a szerkesztésben azonban csonkán maradt. Az *Annales* első változata elveszett, a palermói könyvtárban ma az átdolgozott szöveg olvasható. Mivel ez hazánkban — mint jeleztük — nem volt ismeretes, nálunk a budapesti kódex — jele B — képviselte kizárólagosan RANSANUS munkáját, s máig sem merült fel ellenvélemény azzal a gyakorlattal szemben, mely ezt a kéziratot tartja az *Epitome* ma meg-

³ Uo. 38.

⁴ Ajánlásában így szól erről: „solum praetermiseram regnum hoc tuum, non plane quod illud describere me piguerit, fuit autem mihi impedimento, quod nunquam fui nactus in Italia hominem, quo docente rerum, de quibus loquor, veram atque exactam potuissem habere noticiam.”

⁵ Az átalakításról bőven ír TERMINI i. m. 85–128., s uo. 8–18. l. az életrajzi adatokat is. Az *Annales* egészére vonatkozó vizsgálat nem ránk tartozik, s ezért csak néhány megjegyzésre szorítkozunk. Leander ALBERTUS 1517-ben azt írja, hogy saját szemével látta a kéziratot Palermóban; szerinte 4 nagy kötetből áll „de omnibus scientiis tam practicis quam speculativis de geographia etiam et historia stylo suavi et compto”. Thomas FAZELLUS 1558-ban így szól: „Seripsit annales omnium temporum, quod opus morte praeventus non complevit.” Megállapítását arra alapozza, hogy a mű meglevő 50 könyvében több beváltatlan ígéretet talált a később kifejtendőkre. Antonio MONGITORE a XVIII. század elején állítólag 61 könyvet tartalmazó 8 kötetet látott a palermói Sz. Domonkos kolostorban; a művet befejezettnek véli, mely a világ teremtésétől 1448-ig tárgyalja a történelmi eseményeket. (Mindezt l. részint TERMININél az id. helyen, részint: Jo. Alberti FABRICII... bibliotheca latina mediae et infimae aetatis cum supplemento Christiani SCHOETTGNI. Ed. prima Italica a P. Joanne Dominico MANSI... aucta. Tom. V. Patavii 1754. 275–276.) TERMINI leírása szerint az opus 8 kötetből áll (ebből 7 darab van meg, a IV. elveszett), 50 könyvet tartalmaz, s V. MIKLÓSIG (1447–1455) jut el; az egyes kötetekből számos könyv hiányzik. A leírások között tapasztalható ellentmondás abból adódik, hogy a szemtanúk nem ugyanazt a példányt látták. Leander ALBERTUS még az első változatot vehette kézbe, a többiek azonban már csak az átdolgozott szerkezettel találkoztak. MONGITORE híradása nyilván pontatlan, sőt hamis, mert az általa említett 8 kötetes változat másfél évszázaddal korábban is csak 50 könyvből állt, épp úgy, mint ma. A LXI. liberről valamely nyomtatott *Epitome*-kiadás tájékoztathatta, s igazán nem szép tőle, hogy saját szemére hivatkozik.

levő legjobb és legrégebb kéziratának. Ezt azonban több körülmény valószínűtlené teszi.

Mindenekelőtt az, hogy amint P és B összehasonlításából kitűnik, ez utóbbi annyira romlott, hogy a minden tekintetben kifogástalanabb palermói textusnak semmiképpen sem szolgálhatott mintául. Íme:

B: In eodem comutatu(!) est Colocia archiepiscopali dignitate memoratu digna civitas, vir magno ingenio, qui, ut affirmant, qui ipsum novere, studiosus admodum est liberalium facultatum. Nomen civitatis. . . — P: In eodem comitatu est Colocia archiepiscopali dignitate memoratu digna civitas. Eius ecclesiae praeest vir magno ingenio, qui. . . stb.

B: parum distant a mari Pontico terrae a mari Pontico terrae, quas possidet. — P: parum distant a mari Pontico terrae, quas possidet.

B: Bela rex. . . filiam adit. Adiensque matre rem illi proponit. . . — P: Bela rex. . . filiam adiit, audienteque matre rem illi proponit. . .⁶

A magyar földrajzi nevek írásában már az autográf példány sem jeleskedhetett, mert mindkét másolatban bőven találunk egységesen hibás névalakokat: Abiuivariensis, Mucarium, Liptonia, Ontensiensem, Eugradiensis; Sáros megye P-ben „comitatus Saritisigiensis”, B-ben „Sariensigiensis”. E közös — tehát a forrás rovására írandó — hibákon kívül P-ben egyetlen elírást látunk (Sorsodiensis), B azonban alaposan megtéveszt számukat: Bodrgensis, Laptioniensis, Zemphiniensis, Thomesiensis, Nanderalha, Sirimiam stb. Valószínűleg szövegromlás eredménye az egyébként nem feltűnő „comitatus Poseganensis” is, mert P-ben ugyanitt „Posegavarensis” áll. A pécsi püspököt P helyesen ZSIGMONDBAN jelöli meg, B viszont valami JÁNOST emleget. Ezzel s a hasonló tévedésekkel tudjuk alátámasztani nézetünket, hogy a palermói szöveg semmiképpen sem készülhetett a budapesti alapján. Hozzá kell még tennünk, hogy ez utóbbi két feltűnő részlettel is szegényebb amannál. P ugyanis értekezik Pannónia nevének eredetéről s méltatja BÁTHORI Miklós váci püspök érdemeit; e részleteket a Bakócz-kódexben hiába keressük, így ez annak mintája ezért sem lehet. A tétel fordítottja viszont eleve kizárt, hiszen a palermói variáns HUNYADI János halálával félbeszakad, míg B bőven tárgyalja MÁTYÁS uralkodásának eseményeit is, ezen kívül tartalmazza a szerzőnek a királyhoz intézett követi beszédét, mely az előbbiből szintén hiányzik.⁷

⁶ Ez utóbbi példa egyben azt is bizonyítja, hogy P jobb szövege nem lehet utólagos emendálás eredménye. A Bakócz-kódex alapján ugyanis egy kiadónak sem sikerült rekonstruálni az értelmet. BONGARSUS: „Bela rex. . . filiam adit. Adiens quoque matrem rem illi proponit”; SCHWANDTNER: „Bela rex. . . filiam adit. Adiens quoque mater rem illi proponit”; alább visszatérünk még arra, miért éppen Pécsi Lukács közelíthette meg legjobban a helyes megoldást: „Bela rex. . . filiam adit. Audiens quoque matrem rem illi proponit”.

⁷ Magától értetődik, hogy a két változatnak az *Annales* egészében elfoglalt különböző helyzete is okává lett néhány kisebb szövegmodosulásnak. A B változat — mint az egész mű utolsó könyve — az *Annales* XLV. könyvét maga elé helyezi: „uti nos *supra* de Francorum regno scribentes operis huius libro quinto et quadagesimo ostendimus. Ibi nos docuisse meminimus. . .” Az átdolgozott *Annales* XLIII. könyvét alkotó P variáns ugyanezt másképp fogalmazza: „uti nos *infra*. . . ostendemus. Ibi nos docebimus. . .” Egy helyen találtunk eltérést annak következtében, hogy a szerző MÁTYÁS halálát figyelembe véve a nagy gonddal készült P másolatban módosította korábbi fogalmazását. A kevesebb figyelemmel kísért B variánsban az eredeti mondat olvasható: „Longitudo quippe atque latitudo terrarum, quas *Hungarorum rex Mathias hodie possidet*. . .” P azonban ezt mondja: „. . . quas *Hungarorum reges possident*. . .” Az átdolgozás során bővült a szöveg az említett két részlettel, BÁTHORI Miklós dicséretével s a Pannónia nevééről szóló értekezéssel. Ekkor történt még néhány kisebb jelentőségű (szórendi stb.) változtatás.

A palermói és budapesti kéziratok tehát közös forrás révén tartanak rokonságot egymással, s egyik sem tarthat igényt elsőségre. Ez a közös ős az *Annales* első változatának LXI. könyve, az *Epitome* autográf kézirata — jele E —, mely azóta eltűnt a szemünk elől.

A két meglevő másolaton s a feltételezett autográf kéziraton kívül még egy egykorú példányról kell megemlékeznünk (E*). Keletkezésének körülményeiről nem sokat szólhatunk, mert rá vonatkozó direkt tudósítás nincsen. Tanúskodik róla PÉCSI Lukács kiadása⁸ — jele L — s az a tény, hogy BONFINI az 1494–1496-os esztendőkből felhasználta Magyar Történetének megírásához. Ez időben sem a Bakócz-kódexet, sem az autográf kéziratot nem forgathatta, mert ezek ekkor nem voltak Magyarországon hozzáférhetők. De ha a decasoknak RANSANUSTól kölcsönzött részleteit összevetjük az *Epitome* különböző variánsaival, kitűnik, hogy BONFINI nem is ezeket használta fel, hanem azt a példányt, melynek szövegét PÉCSI Lukács adta ki. Mindketten ugyanazokon a pontokon ugyanúgy térnek el a többitől. Eltérést tapasztalunk például a megyék felsorolásának rendjében. P és B Sopron megye után említ egy bizonyos „comitatus Sancti Georgii”-t, aminek sem a térképen, sem BONFININál nincs nyoma. A szövegkörnyezetből kitűnik, hogy Moson megyéről van szó. A mondat értelmes ugyan, mégis az a gyanúnk, hogy az autográf kéziratból néhány szó kimaradt e helyen, s a „Sancti Georgii” nem a megye nevére, hanem birtokosára vonatkozik. Ezekben az időkben ugyanis hatalmas birtokokkal rendelkezik a megye területén SZENTGYÖRGYI György gróf, övé többek között az itt említett Óvár is.⁹ P és B tehát romlott, de bővebb szöveget őriz. Ezzel szemben viszont L és BONFINI magát a szöveget helyesen adja, comitatus (conventus) Mosoniensis- (Mosouiensis)-t ír, a birtokosról azonban nem tud, s mindkettő rossz helyre, Esztergom és Bars megyék közé sorolja. Ugyanígy egyeznek Nyitra és Bars megyék elhelyezésében is: P és B — tehát mintájuk, E — ezeket helyesen Pozsony és Hont közé teszi, BONFINI és L vaskos tévedéssel Ugocsa és Liptó között írja le. Itt L felejt ki egynehány szót, mert Bars után mind P és B mind pedig BONFINI szól Trencsénről, amit L-ben nem találunk. Sáros megye P és B szerint „fines spectat Russiae”, míg viszont L és BONFINI Russia helyett helyesen Sarmatiát mond. Néhány helyen a kifejezésekben is kimutatható a szövegek viszonya:

P és B	L	Bonfini I. decas 1. liber 393. mondat
Ad regionem Marmatiam antiquitus dictam nunc appellatam Marma- rusam Cremeriensis comitatus secedit. Effoditur illic aes ferrumque et argentum.	Ad Marmatiam, quam hodie Marmarussam dicunt , Gemeriensis plane secedit cupri et argenti ferax.	Ad Marmaciam, quam hodie Maromarussam dicunt , Gemeriensis plane secedit cupri , ferri et argenti ferax.

⁸ *Epitome rerum Hungaricarum, velut per indices descripta, auctore Petro Ransano. . . Impressum Ternaviae, eliminatione et relectione Lucae Peechi Pannonii, 1579.*

⁹ WERTNER, Moriz: *Die Grafen von St. Georgen und Bösing*. Wien 1891. 48, 85 stb.; CSÁNKI Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. III. köt. Bp. 1897. 669.

Az L-ből elmaradt „ferri” a kiadót vádolja, az összevetés egésze viszont BONFINI és PÉCSI szövegeinek közeli rokonságát jelzi a másik két kéziratban megőrzött változattal szemben.

BONFINITól függetlenül is találunk különbséget L és a többi *Epitome*-variáns között, ezekkel azonban óvatosan kell bánnunk, mert nem tudhatjuk, mennyi terheli belőlük a kiadó PÉCSI Lukács számláját. Ezért csak példaként említjük, hogy a megyék számának meghatározásánál P üres helyet hagy: „Sunt autem comitatus numero...”; B ugyancsak üres helyére későbbi kéz írta be a 73-as számot, s ezt találjuk az utána készült kiadásokban is. L azonban „circiter” 57 megyéről beszél, s mivel a Magyarország földrajzi leírását tartalmazó indexben csakugyan 54–55 megyéről hallunk, a helyes számot ez utóbbi adja.

L egyik helyén az *Epitome* valamennyi változatának keletkezésére nézve fontos adalék üti meg a szemünket. Nagyváradnál FILIPECZ János püspökről szólva a Joannes név után mindkét meglevő kézirat üres helyet hagy, jelölül annak, hogy az írónak nem volt pontos értesülése a szóban forgó személyről, s ezért már E-ben sem írt róla többet. A Bakócz-kódexbe utóbb a Boemus szó került ide, s így áll az ebből készült valamennyi kiadásban: „Praesidet ei ecclesiae Joannes Boemus”; a palermói kéziratban az üres helyen máig sincs semmi. PÉCSI Lukács Boemus helyett „natione Moravus”-t ír — melleleg ez felel meg a tényeknek¹⁰ —, s ehhez még hozzáfűzi: „is qui ab obitu regis Mathiae episcopatu se abdicavit, eoque Valentino Lupo resignato ordinem divi Francisci Olomutii professus est.” Ez a mondat II. ULÁSZLÓ megkoronázása után került papírra, mert János püspök ekkor mondott le méltóságáról.¹¹ Megvalljuk, első pillanatban későbbi interpolációra gyanakodtunk, mivel az irodalom azt tartja, hogy MÁTYÁS halála után RANSANUS hazautazott, s így az elbeszélt események szemtanúja nem lehetett. Egyébként is azt igyekszünk bizonyítani, hogy távozásakor hátrahagyta a PÉCSI által felhasznált kéziratot, amelybe tehát utólagos beszúrásokat nem tehetett. Kissé jobban utánanéztve azonban az adatoknak, gyanúnkat el kell oszlatnunk, s inkább a RANSANUS távozásának dátumáról elfogadott nézetet kell módosítanunk. BONFINI IV. decasának 9. könyve ugyanis hírt ad a nápolyi követek BEATRIX megválasztása érdekében történt felszólalásáról: „Aragonii... perlecti Ferdinandi regis litteris Beatricem eius nomine pluribus senatui verbis commendarunt”. FERDINÁND valóban útnak indította embereit leánya ügyének támogatására, ezek azonban — mint Beltrandus Costabilis jelentéséből kitűnik — még június 27-én is Zengben vannak, s csak szeptember 8-án hallunk egyikük megérkezéséről.¹² A BONFINI által említett felszólalás viszont június 7-én hangzott el, amikor tehát az ügyben delegált követek még meg sem érkeztek. Ezek szerint az „Aragonii” a már korábban itt időző nápolyiak voltak, Franciscus MONTANUS és Petrus RANSANUS.¹³ Jelenlétüket a királyválasztás alkalmával a történetírón kívül ESTEI Hippolit is említi, ki 1490. július 16-án Esztergomban kelt levelében így szól: „dove e intervenuto il Revmo legato

¹⁰ FRANKÓI Vilmos: *Egy pápai követ Mátyás udvaránál*. Bp. 1901. 17; Magyar életrajzi lexikon. I. köt. Bp. 1967. 510.

¹¹ BUNYITAY Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. I. köt. Nagyvárad 1883. 308–322.

¹² NAGY Iván—NYÁRY Albert: *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából*. IV. köt. Bp. 1878. 432, 256.

¹³ BERZEVICZY Albert: *Beatrix királyné*. Bp. 1908. 469, 474, 478.

del Papa et li oratori de la Mta del Sigre Re Ferrante.”¹⁴ RANSANUS-ról egyébként is ismeretes, hogy hasonló szellemű megbízatással érkezett hazánkba még MÁTYÁS életében, nagyon is valószínű tehát, hogy sorompóba lépett, amikor ezt a helyzet alakulása megkívánta. Eszerint azonban reá kell vonatkoztatnunk a IV. decas 10. könyvének arról szóló értesítését is, hogy ULÁSZLÓ koronázása után összeül a szenátus, és ekkor a „legatus apostolicus . . . et orator Ferdinandi regis in Italiam subinde dimissi”. A koronázás szeptember 18-án történt, FILIPECZ János lemondása, FARKAS Bálint püspöki kinevezése éppen ehhez a tanácsüléshez fűződik. Egybehangzó jelek mutatnak tehát arra, hogy a BEATRIX megválasztásán munkálkodó aragóniai követ RANSANUS, aki az *Epitomé*-ben elbeszélte eseményeknek szemtanúja volt, s így az említett későbbi betoldást nem kell idegen kéztől származtatnunk. Jelentősnek tartjuk azt aényt, hogy ez a módosítás csak az E* változatot érintette. Ebből arra következtetünk, hogy E ekkor készen volt. Másrészt pedig a betoldás jele annak is, hogy MÁTYÁS halálával a szerző nem ejtette el végképpen a magyar történettel való foglalkozás tervét, hanem továbbra is reményt táplált arra, hogy munkáját értékesítheti, sőt, talán folytathatja.

Ezen az egy többleten kívül az E* változat inkább kezdetlegesebb, adatokban szegényebb volt E-nél. Az E*-ot tükröző L szerkezeti tekintetben sem oly tökéletesen kidolgozott, mint B és P. A királyi pár előtt elhangzott beszéd első mondatában L és B szövege között figyelemre méltó eltérés mutatkozik. L így szól: „Veni ad tuam praestantissimam maiestatem, Matthia Hungarorum potentissime rex atque ad te, Beatrix omni virtutum genere ornatissima regina (a divo Ferdinando Siciliae rege potentissimo ad vos missus)”. B-ben ez megszakad a „regina” szóval. Az elmaradt félmondatra valóban nincs is szükség, hiszen ugyanezt fejtí ki bővebben az a néhány sor, ami a beszéd előtt mindkét változatban a követség körülményeit ismerteti: „Anno salutis humanae octogesimo octavo supra millesimum et quadringentesimum missus ego sum a divo Ferdinando Magnae Siciliae rege ad divum Mathiam regem atque ad Beatricem reginam Hungariae legatus . . .” S ezután következik az oráció. Nem vitás, hogy L itt is kezdetlegesebb fogalmazást tart, míg B már a történeti munkába való beépítéshez alkalmazkodik, s későbbi kurtítás nyomát viseli magán. L zárójeles megjegyzésének csak a tényleg elhangzott szónoklatban van helye, s meglelte arra mutat, hogy ez a változat még nem épült bele szervesen a történeti munkába.

Úgy véljük, ezek alapján bizonyosra vehetjük, hogy P, B és E mellett az *Epitomé*-nek volt még egy egykorú kézírata, amely Ransanus távozása után is Magyarországon maradt, hiszen mind BONFINI, mind PÉCSI itt dolgozott belőle. Mivel P és B — tehát E — némileg rendezettebb és tökéletesebb, mint L, illetve Bonfini — tehát E* —, ezt az E* változatot E-nél korábbi keletűnek tartjuk. Nézetünk szerint ez lehetett az indexek első, kissé még nyers fogalmazványa.

Mindazonáltal a fent mondottak a meggyőzőnek látszó érveléssel együtt sem teszik bizonyossággá feltételezésünket. Mind az E, mind az E* szövegére csak áttételesen következtethetünk, ez pedig kiküszöbölhetetlen hibaforrást rejt magában az összevetések során. A BONFINI- és PÉCSI-szövegek közötti szoros kapcsolatot bizonyító adatok seregében egy — igaz, csak egy — ellent-

¹⁴ BERZEVICZY Albert: *Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok*. Bp. 1914. 471.

mondó is akad. Más összefüggésben már utaltunk arra, hogy a pécsi püspököt az *Epitome* valamennyi meglevő kézirat és nyomtatott változata tévesen Jánosnak írja, csak P és BONFINI mond helyesen ZSIGMONDOT. Ez a mi elképzelésünkkel szemben a Decasoknak a palermói kéziratához való közelállását mutatná, ha csak — egyetlen elszigetelt esetről lévén szó — nem gondolunk arra, hogy egymástól függetlenül javítják a kezdettől fogva hibás adatot.

Összefoglalva mármint azt, amit az *Epitome* egykorú kéziratairól mondtunk, RANSANUS munkájának „őstörténetéről” az alábbi áttekintést adhatjuk. Az író 1489 január–februárjában kezdett hozzá MÁTYÁS király számára magyar történeti indexeinek megkomponálásához, s 1490 február–márciusában jutott a fogalmazás végére. A legelső változatot (E*) még április 6. előtt kisebb változtatásokkal, javításokkal lemásolta — feltehetőleg a Corvina számára —, s így alakult ki az általa véglegesnek tekintett szöveg (E). Időközben azonban MÁTYÁS meghalt, majd néhány hónap múlva ő maga is elhagyta az országot. E-ről 1490 és 1492 között csináltatott egy másolatot (B), ugyanekkor átdolgozta korábban megírt *Annales omnium temporum* c. világtörténetét, s az átdolgozás során kibővítette azt E szövegével (P). 1492-ben azonban elragadta a halál, mielőtt vállalkozásait tető alá hozhatta volna, ezért B javítására már nem került sor, P pedig befejezetlenül maradt.

Az *Epitome* utóéletének nyomozásához szükséges megállapítanunk, hogy az E* változat Magyarországon keletkezett 1490 február–márciusában, s itt is maradt; RANSANUS még 1490 szeptemberében is Budán szűr bele egy újabb adatot, 1494–96-ban BONFINI ugyanott dolgozik belőle; ez után egy időre nyomát veszítjük, s csak a B jelű példánnyal egyszerre bukkan fel ismét, mégpedig Pozsonyban, a neves literátor, Gyalui Torda Zsigmond könyvtárában; az ő halála (1569) után PÉCSI Lukácshoz kerül, aki 1579-ben nyomtatásban közkinccsé teszi.¹⁵ Ez az utolsó állomás, ameddig nyomon követhetjük.

Az E kézirat szintén Magyarországon keletkezett. Születésének idejét meglehetősen szűk korlátok közé szorítja az a tény, hogy mintájául E* szolgált, s másolása még Mátyás életében befejeződött. Így minden valószínűség szerint 1490 márciusának második felében került leírásra. Ez volt a Corvinába szánt példány, amely azonban sosem került a királyi könyvtárba, s rövidesen ez is elkallódott. Utoljára Leander Albertus láthatta 1517-ben a palermói dominikánus kolostorban.

E-ről készült 1490 és 1492 között Palermóban a P másolat, mely az idők folyamán feledésbe merült, s ismeretlenül hevert a Sz. Domonkos zárdában 1866-ig, amikor a városi könyvtár állományába ment át.¹⁶ Tartalmából 1915-ben került publikálásra egy kis töredék; a magyar közönség 1929-ben szerzett róla tudomást.

E-ről készült a B kódex is, mely mindvégig szem előtt állt, szövegét többen kiadták. Ha sorsát nem is ismerjük minden részletében, az adatok aránylag sűrűn sorakoznak egymás mellett. Sajnos, ezek korántsem egyértelműek, s ezért az ismert tények egymással való kapcsolata többé-kevésbé csak

¹⁵ PÉCSI Lukács — kiadásának TELEGDÍ Miklóshoz intézett ajánlásában — példánya eredetéről így beszél: „Idque (ti. a kiadást) eo libentius feci, quod manu scriptum exemplar ex Sigismundi Tordae Bibliotheca ad manus mihi venisset.” Mivel Gyalui Torda 1569-ben meghalt (vö. ZOVÁNYI Jenő cikkei a *Theologiai lexikon* részére. Bp. 1940. 165.), a mondatot csak úgy értelmezhetjük, hogy halála után a kötet PÉCSI birtokába szállt.

¹⁶ TERMINI i. m. 82–83.

konjektúrával állapítható meg. A kódex sorsának első állomásáról az az ajánlás tájékoztat, melynek kíséretében egy bizonyos „frater Joannes de A. Siculus Panormita Ordinis Praedicatorum sacrae theologiae professor” BAKÓCZ Tamásnak ajándékozta azt. E dominikánus teológiaprofesszor azonosítása ez ideig nem sikerült, s csak annyit mondhatunk róla, amennyit e helyen maga elárul, tehát hogy RANSANUSnak „affinis et pronepos”-a s egyben örököse volt, ugyanannak — tehát a palermói Sz. DOMONKOS — zárdának a lakója. Feltűnő tényként rögzítjük, hogy nevében az A betű után az eredeti szöveget az író kitörölte, s az üres helyre — 3—4 betűnyi távolságra — később írta be ugyanaz a kéz a Siculus szót. Az ajándékozás időpontjáról szólva az irodalom az „1500 után” meghatározással él, nyilván abból kiindulva, hogy a dedikáció BAKÓCZot esztergomi érseknek (1497-től) és bíborosnak (1500-tól) nevezi.¹⁷ Ennél pontosabb megállapítást enged azonban e megjegyzése: „Romam veniens . . . tibi . . . et librum et me ipsum pariter dederem et offerrem. Suscipe ipsum igitur Pater Reverendissime . . .” JÁNOS testvér tehát a könyvet Rómában adta át az érseknek, s ezzel a kérdéses időpontot igen szűk határok közé szorítja. BAKÓCZ ugyanis az 1500-as években csak egyszer járt ott, mégpedig a nevezetes pápaválasztás alkalmával.¹⁸ Ekkor 1512. január 26-án ért oda, s 1513. november 6-án utazott el onnan. A kódex tehát e két időpont között jutott a kezére, s vele együtt érkezett 1514 márciusának elején Esztergomba.¹⁹

Az ajándék eredetéről maga a felajánló sem rendelkezett bő ismeretekkel. Mint mondja, a szerző hagyatékában találta, hosszú ideig nem tudott vele mit kezdeni, s most végre megragadja az alkalmat, hogy BAKÓCZnál

¹⁷ BAKÓCZ életrajzi adatait közli FRAKNÓI V.: *Erdődi Bakócz Tamás élete*. Bp. 1889. Bíborosi kinevezése: 1500. szept. 28. (I. Magyar Történelmi Tár XIV. köt. 173.).

¹⁸ ISTVÁNYFFY azt az értesítést hagyja, hogy az érsek két alkalommal járta meg Rómát, mégpedig először 1500-ban a bíborosi kalap átvétele céljából: „Inter haec Alexander pontifex Thomam . . . Bacocium . . . in numerum cardinalium cooptat, et is tum voti solvendi causa, tum ut Alexandrum pro tanto munere praesens veneraretur, Romam contendit.” (*Historia regni Hungariae*. Viennae—Pragae—Tergesti 1758. Vol. IV. 300. az 1500. évnél.) „Iterum” 1513-ban járt ott (uo. V. 39.). Híradását a későbbi írók is átveszik, holott BRUTUS elbeszélésének félreértésén alapul. FODOR Henriktől tudjuk, hogy ISTVÁNYFFY műve e részének megírásához TUBERO és BRUTUS munkáját használta fel. (*Istvánffy Miklós históriájának forrásai*. II. Ulászló kora. Pécs 1940. 33.) Egy pillantás a szövegre meggyőz ez állítás helyességéről, mert TUBERO ugyanezt ugyanígy mondja el: „ab Alexandro IV. Romano pontifice in collegium cardinalium sacerdotum cooptatus est”. (*Commentariorum de rebus suo tempore*. . . gestis libri XI. Kiadta SCHWANDTNER: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Vol. II. Vindobonae 1746. 107—381., az id. részlet X. 3.) Azonban sem itt, sem BRUTUSnál nem olvassuk, hogy BAKÓCZ ez alkalommal el látogatott volna a pápai székhelyre. BRUTUS két helyen említi római tartózkodását, helyileg egymástól távol, de mindkétszer ugyanarról az időről, a X. LEÓ megválasztása körüli napokról szólva. (*Brutus János Mihály*. . . magyar históriája 1490—1552. Közli TOLDY Ferenc. I—III. köt. Pest 1863—1877. I. II. köt. 172. és 196.) ISTVÁNYFFY e két hely egyikét érthette félre, s a kétszeri említést kétszeri utazásra magyarázta. Gyanúnkat már az is felkeltheti, hogy míg a „második” római utazást valamennyi forrásunk, sőt a külföldiek (Marino Sanuto) is nagy részletességgel ecsetelik, erről az „elsőről” ISTVÁNYFFY kivül senki sem szól, s a pusztá tévnyél egyebet ő sem tud. FRAKNÓI (*Bakócz 80.*) nem cáfolja ugyan ezt a tudósítást, de közöl egy adatot arról, hogy a kinevezés alkalmával kötelező római látogatás alól felmentést kért. (Más lapra tartozik, hogy BAKÓCZ Tamás az 1460-as években már megfordult Itáliában.)

¹⁹ Az időpontokat l. FRAKNÓI: *Bakócz* 117, 141—142. Ugyanekkor (1512. ápr. 12.) egy másik dominikánus, méghozzá a rend generálisa, Thomas de Vio Caietanus is neki ajánlja egyik Rómában megjelent beszédét. (VERESS E.: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai*. Bp. 1941. 258.)

tisztelegjen vele. Annyit leszűrhetünk ebből, hogy a kötetet nem ez a Joannes de A., hanem még a szerző készítette. A „pronepos” a kezébe került mű elé néhány új lapot tett saját ajánlása valamint BAKÓCZ címere számára, s itt helyezett el egy — stílusában az eredetit utánzó, de annál összehasonlíthatatlanul ügyetlenebb kézzel festett — miniatúrát is annak illusztrálására, miként nyújtja át a könyvet a mecénásnak. Ezen kívül kisebb módosítást végezett a kötet belsejében is, átalakította ugyanis az ott talált egyik címet olyképpen, hogy az ma BAKÓCZ bíborosi kalappal fődött címerét mutatja.

Fentebb láttuk, hogy E-ről a P másolat Palermóban készült, minden valószínűség mellett szól tehát, hogy az ugyancsak E-ről készült B is Palermóban keletkezett. Nagy mértékben alátámasztja ezt illusztrációinak délitáliei jellege,²⁰ s az a tény, hogy a Panormita is onnan juttatja el hazánkba. Nem látunk lehetőséget arra, hogy írásának idejét MÁTYÁS halála elé helyezzük. Maga az „ősforrás” E* is csak néhány héttel korábban készült el, s e rövid idő alatt még a róla másolt E szövege is pergamenre került. Kizárt dolog, hogy az esetleg fennmaradó idő elegendő lett volna az E-ről való másolat elkészítésére is. Ezzel áll összhangban az a megfigyelésünk, hogy a Bakócz-kódex emendátlanul maradt, amit csak a szerző időközben bekövetkezett halála magyarázhat meg. Úgy véljük tehát, hogy a kézirat másolása 1492-ben vagy nem sokkal előbb fejeződött be.

Kinek a számára készült a másolat?

Egy eléggé elterjedt régebbi felfogás azt tartja, hogy a szerző a Corvina számára másoltatta. Erre vallana a szöveg több kitétele, főként az ajánlás, egy MÁTYÁST, BEATRIXOT és RANSANUST ábrázoló miniatúra, valamint a királyi pár címere a címlapon. Időközben azonban MÁTYÁS meghalt, a szerző elhagyta az országot, s magával vitte a fölöslegessé vált ajándékot. Halála után a kötet egy darabig pihent, majd 1500 után egyik rokona elküldte BAKÓCZ Tamásnak. Ez alkalommal a két címet átfestette, ezért látszik ma az érsek és ULÁSZLÓ címere a MÁTYÁST és feleségét ábrázoló kép alatt.²¹ Ezt az elképzelést azonban kizárja az a következtetés, melyre a különböző variánsok keletkezésének kronológiájával kapcsolatban jutottunk, s formailag is tarthatatlan. Újabbban ugyanis CSAPODI Csaba ismét szemügyre vette a szóban forgó festményeket, s véleménye szerint a leggondosabb vizsgálattal sem lehet nyomát találni

²⁰ BERKOVITS Ilona: *A magyarországi corvinák*. Bp. 1962. 61—62, 116—117.

²¹ Az első leírások még nem képviselik ezt az álláspontot; nagyra értékelik, mint a hajdani Bakócz-könyvtár becses darabját, a Corvina maradványai közé azonban nem sorolják (*Magy. Könyvszle.* 1877. 286—287.; CSONTOSI János uo. 1885. 32.), s nem teszik ezt a Corvina állományáról készült múlt századi jegyzékek sem (CSONTOSI János uo. 1881. 148—149.; D — valószínűleg DÉZSI Lajos — uo. 1895. 372.). „A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának történeti és irodalomtörténeti kiállítása” (Bp. 1902. 14.) sem tartja ugyan a budai bibliotéka kincsének, de megveti az alapot ehhez a hiedelemhez: „A lap alján Mátyás és Beatrix címere volt, amelyre később II. Ulászló és Bakócz primás címerét festették.” Ettől kezdve valamennyi jegyzékben hiteles Corvina-kötetként kerül regisztrálásra (FRAKNÓI-FÖGEL-GULYÁS-HOFFMANN: *Bibliotheca Corvina*. Bp. 1927. 66.; HUNYADY J.: *A Vitéz- és Corvin-kódexek és ősnymtatványok kötéseinek bibliográfiája 1938-ig*. Bp. 1939. 56—57.; Bibliotheca Corviniana. Bp. 1967. 20. sz. stb.), a feldolgozások is így tartják, s az 1902-es kiállítás katalógusának idézett megállapítását ismétlik (HOFFMANN Edit: *A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratjai*. Bp. 1928. 24.; Uő: *Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 179.; BERKOVITS Ilona i. m. 61—62, 116—17.; HÉJNYÉ DÉTÁRI Angéla: *Mátyás király kincsei*. Székesfehérvár 1964. 4. stb.) HOFFMANN E. (Régi magy. bibliofilek i. h.) ezt mondja: „A lap aljára eredetileg a fejedelmi pár címerai voltak festve, azok ott még ma is tisztán látszanak.”

ULÁSZLÓ címere alatt MÁTYÁSÉnak; BAKÓCZ címere mögött sem látszik BEATRIXÉ, de itt elképzelhető valami átalakítás, „mert a címer fölé helyezett bíborosi kalapot a többi festésnél durvábbnak látszó alapozás veszi körül, — ilyesmi a királyi címer koronája körül nincs”. CSAPODI ennek ellenére sem szakít gyökeresen a fenti állásponttal, hanem azt úgy módosítja, hogy a lapot eredetileg ULÁSZLÓ és BEATRIX címere ékesítette. A MÁTYÁSNAK szánt szöveg lemásolása és a címerek megfestése közötti időben ugyanis MÁTYÁS meghalt, s a szerző már ULÁSZLÓ és BEATRIX tervezett házasságának tudatában készítette a címereket. Amikor azonban nyilvánvaló lett, hogy a házasság füstbe megy, könyvével együtt hazautazott. Örököse ULÁSZLÓ címerét érintetlenül hagyva BEATRIXÉT felcserélte BAKÓCZÉVAL, s így juttatta vissza Magyarországra.²²

CSAPODI útmutatása nyomán a kódexet magunk is megvizsgáltuk, s kénytelenek voltunk arra a tapasztalatra jutni, hogy a kézirat mai állapotában semmiféle határozott következtetés levonására nem nyújt alapot. Eredetileg a mai 8a lapon kezdődött a szerzőnek MÁTYÁSHOZ intézett dedikációjával. Ez volt a címlap, mely azonban az idők folyamán leszakadt az utolsó levéllel együtt a kötetről s elkallódott. Utóbb valaki egy-egy papírlévéllel pótolta a két hiányzót, s ezeken egészítette ki a megcsontult szöveget. A kötet utolsó hártylevelének b lapja ma is erősen szennyezett, jelülül annak, hogy a kötés későbbi keletű, s a kötetet hosszú ideig az első és utolsó levél védte, míg csak teljesen el nem rongyolódott. Az eredeti címlapot pótoló papírlévélén címer, illusztráció nincs. Az elveszett pergamenlapon volt lapszéldíszítés: CSAPODI Csaba figyelmeztetett arra, hogy zöld leveleinek, indázatainak lenyomata ma is világosan látszik a jelenlegi 9a — eredetileg 2a — lapon. Hogy azonban volt-e ott miniatúra, címer, s ha igen, miféle, nem állapítható meg. Az ajánlás után a források megnevezése következik (10b—11a lap), majd az „incipit”: Petri Ransani . . . annalium omnium temporum liber primus et sexagesimus foeliciter incipit. (11a lap.) Ezt követi a tartalomjegyzék (11a—15b) A 16a lap üres. A 16b lapon kezdődik Ransanus követi beszéde, mégpedig úgy, hogy a 16b lap a követség körülményeit ismerteti, a 17a lapon pedig a beszéd szövege indul. Itt látható a királyi párt és a szerzót (szónokot) ábrázoló miniatúra, logikailag szorosan az elbeszéléshez kapcsolódva, hiszen éppen azt a jelenetet mutatja, melyben a címzettek hallgatják az orációt. Ennek a lapnak az alján van ULÁSZLÓ és BAKÓCZ címere. A voltaképpeni történeti munka a beszéd után a 38b laptól „Index II.” jelöléssel olvasható. Le kell tehát szögeznünk, hogy a kódex eredeti címlapjának ma meglevő másolatán címer nincs. A kötet belsejében (17a—eredetileg 10a — lap) egy, a szöveget illusztráló kép látható, s itt van két címer is. Semmi jel sem mutat tehát arra, hogy a könyvet valaha is a Corvinába szánták volna, s egyáltalán, hogy kinek a számára készült.

Úgy látszik, ULÁSZLÓ címere kezdettől fogva érintetlenül áll mai helyén, későbbi átalakításnak nyoma sincs rajta. BAKÓCZÉRÓL nem mondhatjuk el ezt, vagy legalább is nem az egészről. A pajzsban későbbi beavatkozás nem látszik, s nem is valószínű. A félkerékből kinövő szarvas különöséget nem mutat, ügyesebb munkának tűnik azonban, mint az utóbb odacsatolt levelek

²² CSAPODI Csaba: *Beatrix királyné könyvtára*. Magy. Könyvszle. 1964. 206—207. A tárgyalt lapokról a legjobb reprodukciót BERKOVITS Ilona id. munkájában találjuk (17. ábra a 65. lapon és XXXVIII—XXXIX. tábla).

elsején látható esetlen, lófejű jószág. Úgy véljük, a két alakot nem alkothatta ugyanaz a kéz, vagyis a 17a lap BAKÓCZ-címerének pajzsát nem a Panormita készítette. Azt is meg kell azonban mondanunk, hogy a sötétkek alapozás kiválóan alkalmas minden korábbi ábra és szín nyomtalan eltüntetésére. A pajzs későbbi átalakítására vonatkozó megfigyeléseink tehát csak kevéssé megbízható eredményeket hoznak. Annál több jel mutat viszont a címerfödél átdolgozására. A BAKÓCZ címernek két változata van, az egyiket a család 1459-ben kapta, a másikat az 1489-ből való címeres levél őrzi.²³ Ez utóbbi mása látható a kódex 1a és 17a lapján azzal a különbséggel, hogy az arany színű sisak helyét bíborosi kalap foglalja el. Az 1a lapon a címer kerek mezőben fekszik, s emiatt a bojtok száma nem egyezik a szokványossal, ugyanis mindkét oldalon csak 7–7 darab fér el 1–2–3–1-es megoszlásban.²⁴ A 17a lapon a bíborosi kalapot vastagon mázolt, arany pontokkal tarkított zöld mező veszi körül — ugyanolyan, mint az 1a lapon —, amit a pajzs szélét mintegy folytató, de azzal egészen össze nem függő, tehát későbbi keletű pánt keretez. A lecsüngő bojtok szorosan a pajzs széléhez tapadva, oda láthatóan utólag bepréselve, belevesznek a környező díszítő indák közé, számuk kétoldalt mindössze 3–3. ULÁSZLÓ és BAKÓCZ egymás mellett álló címerpajzsának magassága pontosan egyenlő, a BAKÓCZ fölé látható arany keret azonban lényegesen magasabb a királyi koronánál, a lapszéli indázatba is belefut, eltakarja az egyik levél hegyét; egy bojt az ornamentikában nagy számban előforduló arany magok egyikét fedi. Mindezek tetejében a lapot világosság felé tartva nem sokkal a pajzs fölért vízszintesen fekvő, sötét árnyék rajzolódik ki, aminek a címerfödél jelenlegi tartalmához nincs köze. Az egész címer átalakításáról már csak azért sem beszélünk szívesen, mert ha födele táján ennyi áruló jelet találunk, valami nyom a pajzsban is feltétlenül maradt volna, itt azonban ez nem látszik.

CSAPODI javasolt megoldását ebben a formában azért nem találjuk kielégítőnek, mert az föltételezné, hogy a B kódex Magyarországon keletkezett s még MÁTYÁS életében. Másrészt pedig az ULÁSZLÓ—BEATRIX-házassággal egye több mint egy évtizedig húzódott, s véglegesen csak 1501-ben zárult le; a nápolyi udvar még 1496-ban is minden követ megmozgat a házasság realizálása érdekében,²⁵ nem valószínű tehát, hogy RANSANUS már 1492-ben bekövetkezett halála előtt, sőt Magyarországon laktában látta volna ennek képtelenségét. Az átadás elmaradásának tényét szerintünk kielégítően magyarázza a szerző váratlan halála, amit az emendálás hiánya mutat, hiszen javítatlanul csak el nem küldte volna az ajándékot. Nem tartjuk elképzelhetetlennek, hogy a BAKÓCZnak való ajánlás gondolata magától a szerzőtől származik; ez adná ugyanis a legkézenfekvőbb magyarázatot arra, miért csak a címerfödél körül tudunk későbbi átdolgozás nyomára jönni, mert ezt eléggé indokolná BAKÓCZ időközben történt rangemelkedése. A világi urak sisakja a győri püspök címere fölé nem feltűnő, mert a méltóságnak a címerfödélben való jelölése épp ezekben az évtizedekben kezd szokássá válni, s nem bizonyos,

²³ A címerek leírása és hasonmása: *Magyarország címeres könyve*. I. köt. Bp. 1913. 29–30. lap és 50–51. tábla. Vö. még NAGY Iván: *Magyarország családai*. I. köt. Pest 1857. 101.; Fraknoi: Bakócz 23.

²⁴ A kör alakú kerethez alulról egy másik vért kapcsolódik, feltehetően valamelyik későbbi tulajdonos felismerhetetlenné kopott címerének maradványa.

²⁵ BERZEVICZY: *Beatrix királyné*, főként 570, 599–600.

hogy az első változat alkotója is hódolt a divatnak.²⁶ Úgy látszik az ügylet perfektuálásába ismét a halál szólt bele, — ezúttal a szerzőé, s ezért nem készült el a kötet elé szánt újabb dedikáció sem, ha ugyan nem valaki más távolította el azt onnét.

Mindenesetre az első biztos mozzanat BAKÓCZ nevéhez fűződik, halála után azonban a könyv ismét kalandos útra indult. Feltehető, hogy 1512—13-tól a primás haláláig, 1521-ig nála maradt; vagyona szétszóródván e nagy értékű kincs is vándorútra kelt, s 1558-ban MIKSA főhercegnél volt. Ekkor jelentette meg Bécsben a MIKSÁnak ajánlott első kiadást ZSÁMBOKI János. Dedikációjában a kódexről úgy beszél, mint ami hosszú lappangás után bukkant elő.²⁷ 1562-ben a kötet még mindig a főhercegnél van.²⁸ 1611-re THURZÓ György nádor birtokában találjuk, ez évből ugyanis az ő bejegyzése olvasható az első lapon. Egy későbbi tulajdonos erre az írásra festette rá saját, ma már kivehetetlen címerét. A következő nevet JANKOVICH Miklós 1830-as dátumot viselő bélyegzője hozza tudtunkra. Gyűjteményével együtt ez a darab is a Magyar Nemzeti Múzeumba került,²⁹ s az Országos Széchényi Könyvtárban ma is megtalálható.³⁰

²⁶ BÁRCZAY Oszkár: *A heraldika kézikönyve*. Bp. 1897. 254—255.; VÉGH Gyula, *Turul* 1935. 1—4, 66—70.

²⁷ „Qui cum diu latuisset, uti adhuc reliqua eius desiderantur. . .” A dedikáció márc. 15-én kelt Bécsben alig két hónappal azután, hogy MIKSA 50 magyar forinttal megduplázta a FERDINÁND által ZSÁMBOKI-nak kiutalt évdíjat. Kettejük jó kapcsolatára számos adalékkal szolgál ORBÁN János: *Sámboky Jánosról*. Szeged 1916. 23, 28—32. stb. Kiadásáról szól VARGA László: *Sámboky (Sambucus) János filológiai munkássága*. Acta Classica Univ. Scient. Debreceniensis I. tom. 1965. 79, 85. Mivel ZSÁMBOKI kiadásából mind RANSANUS ajánló levele, mind pedig a beszéd hiányzik, WALLASZKY feltételezi, hogy a felhasznált példány csonka lehetett (*Tentamen historiae litterarum sub rege. . . Matthia Corvino. . . Lipsiae 1769. 48.*). Ez ismét egy újabb másolat felvételét indokolná. Amde úgy látszik, ZSÁMBOKI tudatosan hagyta el ezeket, s pótolta saját előszavával, melyben a mellőzött részek fontosabb megállapításait idézi; tud arról, hogy a forrást BEATRIX bocsátotta a szerző rendelkezésére, tud az *Annales* megelőző 60 könyvéről stb. RANSANUS ajánló levelét tehát ismernie kellett, másképp nem szólhatna minderről. Hiányosnak tartja a példányt VARGA László (i. h.) is, PÉCSI L. pedig éppen a szöveklát hiányával indokolja saját kiadásának létjogosultságát. A ZSÁMBOKI által is fájlat hiány csak a mű végére vonatkozhat, minthogy a szerzőnek feltehetőleg szándékában volt MÁTYÁS uralkodásának időszakát végig nyomon követni, sőt, mint láttuk, egy jel még messzebbmenő elképzelést is sejtet. Nem tévedhetünk azonban, ha úgy véljük, hogy ezt az esetleges szándékát nem valósíthatta meg, mert mind a meglevő, mind a kikövetkeztethető változatok nélkülözik az utolsó évekről szóló indexeket.

²⁸ 1562. aug. 25-én Linzből ír a császárnak: „Eo vero privilegio debent comprehendere et Epitome Rerum Hungaricarum Petri Ranzani per Sambucum antea aedita, cuius archetypum exemplar apud me est”. (IVÁNYI B.: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331—1600*. Bp. 1937. 48.) Ezért nem valószínű, hogy ZSÁMBOKI saját tulajdonában lett volna a kódex, bár Hoffmann Edit ezt hiszi (*A Nemzeti Múzeum. . . kéziratai* 24.; 1. még Bibliotheca Corviniana 39.), s van arról hírünk, hogy RANSANUS beszédeinek gyűjteményét megszerezte (Fabricius—Mansi i. m. 275.).

²⁹ *Magy. Könyvszle.* 1885. 8. FEJÉR György 1817-ben (*Tudományos Gyűjtemény* XI. 3—46.) a Jankovich-gyűjteményről adott bőségében is vázlatos beszámolójában nem említi.

³⁰ A kódex kalandos sorsáról külseje is árulkodik. Legkevesebb négy kéztől való bejegyzéseket olvasunk lapjain. Ezek egynémelyike oly régi, hogy már a kötetkor lemet-szettek belőle (62b, 80a). Említettük, hogy első és utolsó levele még a bekötés előtt elrongyolódott. Hozzáteesszük ehhez, hogy ma már jónéhány teljes ív is hiányzik belőle. Kötése XVI. századinak látszik, s a magunk részéről nem tudtuk megállapítani, vajon a hiány bekötés előtt vagy után keletkezett-e. Bizonyos, hogy az ívek nem egyszerre hullottak ki: a 3. ív hiányát már egy XVI. századi marginália is észrevételezi (14b), a többinél nincs megjegyzés. Nem tartanánk haszontalannak, ha szakember venné szem-

P. KULCSÁR: HANDSCHRIFTEN DER »EPITOME« VON RANSANUS

Aus dem ausgehenden 15. Jahrhundert sind uns zwei Kopien der *Epitome* von RANSANUS überliefert, die eine in Budapest, die andere in Palermo. Eine dritte Fassung — die auch BONFINI für seine eigene Arbeit, »Rerum Ungaricarum Decades« heranzog — wurde 1579 gedruckt. Bei einem Vergleich dieser Varianten können wir feststellen, daß RANSANUS anfangs 1489 die Arbeit begann und im Februar—März 1490 das Werk beenden konnte. Das seitdem verschwundene erste Konzept wurde von BONFINI verwandt und erschien 1579 im Druck. Vor dem 6. April 1490 wurde eine etwas veränderte Kopie davon für die Corvina-Bibliothek angefertigt (diese existiert heute schon nicht mehr), inzwischen jedoch verstarb der König und später, nach Mitte September, reiste der Verfasser auch nach Hause und nahm die Reinschrift mit. In den Jahren 1490—1492 überarbeitete er sein Werk *Annales Omnium Temporum* und übernahm darin einen bedeutenden Teil der *Epitome*. Diese Kopie befindet sich heute in der Biblioteca Comunale von Palermo. Zur gleichen Zeit wurde noch ein Exemplar von dem Werk angefertigt, aber seine Verbesserung wurde durch den Tod des Verfassers vereitelt und es wurde auch nie abgeliefert. Heute können wir auch schon nicht mehr feststellen, wem es gewidmet wurde, weil sein Verwandter und Erbe, der übrigens unbekannte Professor der »heil. Theologie«, Dominikaner Joannes de A. Siculus Panormita eine neue Widmung davorsetzte und auch darin zu findendes Wappen umgestaltete und das Werk so im Jahre 1512/13 dem Kardinal Tamás BAKÓCZ, der sich in Rom aufhielt, übergab. Nach seinem Tode kam der Band zu Erzherzog Miksa, später zum Palatin György Thurzó und schließlich mit der Übernahme der Sammlung von Miklós JANKOVICH in die Széchényi Nationalbibliothek. Nach einer älteren Annahme wurde dieser Band für die Corvina-Bibliothek angefertigt. Diese Ansicht blieb jedoch nicht bestehen, da der Band nach dem Tode König Mathias' in Palermo hergestellt wurde. In dem Band ist heute inwendig ein Wappen mit dem Kardinalshut von Tamás BAKÓCZ zu sehen, rings um den oberen Teil des Wappens sind jedoch Spuren einer Umänderung zu erkennen, sie stammen von der Hand Joannes de A. Da im Schild des Wappens keine Spuren einer Umgestaltung zu finden sind, ist es möglich, dass von anfang an das BAKÓCZ-Wappen dort stand, zuerst jedoch mit einem Helm, da er erst im Jahre 1500 seine Ernennung als Kardinal erhielt. Es ist also vorstellbar, daß der Gedanke einer Widmung an BAKÓCZ von RANSANUS stammt.

ügyre, nekünk ugyanis úgy tűnik, mintha a Panormita ajánlását tartalmazó egész első ívet utóbb ragasztották volna bele. Annyi bizonyos, hogy 1558-ban még teljes volt a szöveg, mert ZSÁMBOKI hiánytalanul adta közre az egész elbeszélést. Kérdés azonban, honnan történt a két szélső levél pótlása. Az első csak a Pécsi-féle kiadás alapján lehetett rekonstruálni, mert az ajánlást Zsámboki nem közli. Az utolsó levél viszont 1558-ban még a helyén volt, mert ZSÁMBOKI még ismerte szövegét, s nem láthatta a mai papírlapot, ha az oda csak a Pécsi-edíció (1579) után került. Az természetesen nem szükségszerű, hogy az első és utolsó levél egy időben vesszék el, az azonban bizonyos, hogy a pótlás egyszerre és egy kézzel történt. Mindezeket kívül erőszakos beavatkozás jele is tapasztalható a kötetben. Valaki ugyanis kivágta a 7. levél alsó 2/3 részét és a 9. levél alsó margóját. Nem valószínű, hogy csinos illusztrációt akart volna ilyen módon megszerezni. A 7. levél ugyanis a palermói János ajánlásához tartozik; ennek elején meglehetősen primitív festmény látható, s miért lett volna külön — az egyébként is szokatlan helyre — az ajánlás végére tett kép? Nem lehetett igényesebb alkotás a 9. levél keskeny alsó margóján sem. Úgy hisszük, a kivágás nem kíváncsi tulajdonos-bejegyzés eltüntetését célozta. Ebből viszont az is következik, hogy a csonkítás nem történhetett BAKÓCZ halála előtt. Nyilvánvaló, hogy János mester nem vágott ki egy darabot saját ajánlásából, s BAKÓCZ sem törekedett arra, hogy akár MÁTYÁSNak, akár ULÁSZLÓnak, akár saját magának a kódexhez való kapcsolatát homályba borítsa, amire egyébként e két kivágás úgysem elég, más tulajdonossal pedig a Panormita és az érsek között nem számolhatunk. Ezekre a kérdésekre külső forrásokban kell megtalálnunk a választ, s valószínűleg sokat lendítene a dolgon, ha más szaktudományok eredményeit is hasznosíthatnánk.

Hírlaptár Berlinben. A Német Demokratikus Köztársaság újságíróinak szakfolyóirata, a *Neue Deutsche Presse*, cikket szentel a német állami könyvtár (Deutsche Staatsbibliothek) hírlaptárának. Még az újságírók közül is csak kevesen tudják — úgymond —, hogy az Unter den Linden könyvtárpalotájának tizenharmadik emeletén található Európa egyik legnagyobb hírlapgyűjteménye. Évszázadok félreértése és hanyagsága miatt ma már az egykor minden könyvnél nagyobb példányszámban megjelent újságokból is csak ritkán találunk egy-egy teljes, hiánytalan évfolyamot. A tudósok és könyvtárosok vállvonogatva néztek ezekre az efemer kiadványokra s a könyvtárak méltóságával nem érezték összeférhetőnek, hogy felvegyék gyűjteményükbe. Amikor 1845-ben az első sajtótörténész, PRUTZ Róbert a forrásokból akarta megírni később befejezetlenül megjelent művét, azt a fájdalmas felfedezést tette, hogy nem csak teljes gyűjtemény nem található, de még egy katalógus vagy címrepertórium sincs sehol.

Az 1908-ban tartott berlini nemzetközi történész-kongresszus hangoztatta először a hírlapnak, mint történelmi forrásnak páratlan értékét. Egy körkérdés a könyvtárakhoz azonban azt az eredményt hozta, hogy a túl magas kötési költségek miatt az újságok a német könyvtárakban többnyire csak összezsinegelt csomagokban állnak, várva a pusztulást, amely a rossz papíryanag miatt elkerülhetetlen. Több napilap, igaz, külön példányokat nyomott famentes papírra a könyvtárak részére — ez, így mondja a cikkíró, a sokszorosítástechnika és a mikrofényképezés lehetőségei ellenére ma sem lenne felesleges.

Az újságok ma is úgy, mint régen, igényes és nem nagyon kedvelt vendégek a könyvtárakban: sok helyet, pénzt és időt követelnek azoktól a könyvtáraktól, amelyek őrzésükre gondot kívánnak fordítani. 3000 évfolyam bekötve több mint 2 kilométernyi polefőrhelyet követel.

A német állami könyvtár azon kevesek egyike, amely mégsem tagadta meg a napisajtótól a vendégjogot, sőt, feldolgozza és hozzáférhetővé is teszi a kül- és belföldi lapokat. A második világháború sok kárt okozott, nemcsak a közvetlen károsodás, hanem a „menekítő” kihelyezés következtében is. Több ezer hírlapkötet van még Nyugat-Németországban és Nyugat-Berlinben: ezeket — az 1,8 millió elszállított könyvvvel együtt — mindeddig nem szolgáltatták vissza. Csak Lengyelországból 37 000 hírlapkötet került vissza 1965-ben. Most az összesen 75 000 kötetnyi állományból bibliográfiát készülnék összeállítani, hogy a kutatás számára feltárhassák őket. De már 1960 óta létezik a Staatsbibliothekban lyukkártyákra dolgozott központi katalógus a berlini könyvtárak hírlapállományáról.

Az állomány főrésze az egykori porosz tartományok újságjaiból áll, de vannak benne német újságok más fontos német városokból és helységekből is. A külföld is képviselve van: a *Pravda*, a *Times*, a *Corriere della Sera* és a *New York Herald*¹ mellett arab, hindu, thaiföldi stb. lapokat is gyűjtenek. Ezekhez járulnak a magazinok, családi lapok, az idegenforgalmi sajtó stb. A legrégibb újságpéldány 1626-ból való. Megvan a Lenini *Iszkra* első 52 száma. Gazdagon van képviselve a náciaktól üldözött illegális sajtó, s a második világháború alatt és előtt külföldön megjelent német sajtóorgánumok.

*

A budapesti Széchényi Könyvtár hírlapgyűjteménye abszolút számokban megközelíti a német állami könyvtárt. Az országterülethez viszonyítva tulajdonképpen felül is múlja. De problémái ugyanazok.

D. B.

¹ Ez valószínűleg tévedés: a *New York Herald* már több mint félszázada egyesült a *New York Tribune*-vel, de az egyesülésből származó *New York Herald Tribune* is már évek óta megszűnt.